

зації педагогічних досліджень, які фінансуються з державного бюджету і які не мають державного фінансування.

За тривалістю можна виділити тимчасові (наприклад, наукові конференції) та тривалі форми

організації науково-педагогічних досліджень.

Таким чином, ми пропонуємо аналіз розвитку педагогічної думки регіону за 12-ма критеріями-фактами та критеріями якості. Представлена на суд читача кри-

теріально-комплексна модель дає можливість визначити чіткі межі, в яких здійснюватиметься дослідження, забезпечує цілеспрямованість пошукової діяльності і може бути корисною для дослідників історії педагогіки України.

Семен ГОНЧАРЕНКО, Юрій МАЛЬОВАНІЙ

Берегти і примножувати славні традиції української педагогіки

На часі велика і відповідальна робота щодо створення цілісної системи неперервної освіти в Україні із забезпеченням наступності всіх освітніх програм. Фактично йдеться про конструювання нової освітньої системи, яка б успадкувала кращі вітчизняні освітні традиції, забезпечувала збереження високої якості української освіти і враховувала нові вимоги, продиктовані запитом особистості, суспільства, держави.

Духовне й інтелектуальне відродження української школи можливе лише на основі опрацювання педагогічною наукою теоретичної концепції такого відродження, стратегії і тактики розв'язання нагрітих соціально-педагогічних проблем, вироблення нового педагогічного мислення з урахуванням вітчизняних традицій і світового педагогічного досвіду.

Звичайно, формування нового педагогічного мислення вимагає відмови від застарілих цінностей, установок, стереотипів, які гальмують розвиток демократичної гуманної педагогіки. Відмова від них потребує певної ідеології, здатної подолати недоліки традиційної педагогічної науки, забезпечити прорив у нову ситуацію. Однак при цьому виникає небезпека дискредитації наукової педагогічної традиції, коли все пов'язане з нею піддається нищівній критиці, оголошується шкідливим або консервативним, супроводжується руйнуванням інститутів і наукових шкіл. Це призводить до ізоляції двох культурних педагогічних пластів і порушення наступності: досягнуто на попередньому етапі вже не може бути просто проігнороване, але й не стає надбанням сучасності. Педагогічна наука, відірвана від національних коренів і традицій, втрачає власну логіку розвитку, повертається до вихідного стану, система її цінностей ідеологізується і гранично спрощується. Подібні прояви спостерігаються нині у вітчизняній педагогічній науці.

Побутує, зокрема, ряд примітивних суджень і міфів щодо історії радянської педагогіки. Сьогодні модно стало стверджувати, що педагогічна наука того періоду була вірною служницею тоталітарного режиму, комуністичної партії. І оскільки вона перебувала під жорстким ідеологічним пресингом, то не могла бути нічим іншим, як чисто догматичною теорією комуністичного навчання і виховання. Тому, мовляв, нічого цікавого і нового в межах такої ідеологізованої педагогіки не було та й не могло бути створено. За такою логікою весь радянський період вітчизняної педагогіки вважають якоюсь

безоднею, розривом із світовою педагогічною думкою, «чорною ямою», з якої належить довго видиратися. Досить поширеною є й думка, що українська педагогічна наука в той час розвивалася виключно в діаспорі чи в еміграції.

Така міфотворчість, відверта фальсифікація оцінок вітчизняної педагогіки радянського періоду є однією з ідеологем псевдодемократизму, примітивною інверсією в оцінці радянського минулого, коли все, що раніше вважалося досягненням, оголошується недоліком.

Однак об'єктивний неупереджений аналіз реальної історії вітчизняної педагогіки висвітлює значно складнішу картину. Звичайно, в нас було немало служителів ідеологізованої педагогіки, проповідників комуністичного виховання. Не без того. Дивно було б, коли б їх не було. Не зайвим буде нагадати, що марксизм-ленінізм в умовах радянського життя відіграв роль своєрідної релігії, до якої мали бути прилучені всі без винятку трудящі. Однак не варто ототожнювати духовне життя країни в той час виключно із сталінізмом.

Звичайно ж, серед педагогів були «полум'яні» бійці, пристрасні популяризатори і тлумачі теорії комуністичного виховання, рішень партійних пленумів і з'їзді з ідеологічних питань, звичайно ж, у ці роки в Україні створювалася «педагогічна ленініана», популяризувалося виховання в сім'ях К. Маркса і В. І. Леніна, вишукувалися «педагогічні істини» в доповідях і «невмирущій» трилогії Л. І. Брежнева. Все це справді було. Більше того, серед учених-педагогів, як і науковців інших спеціальностей, трапляло-

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

ся немало людей на «сторожових баштах», як називав себе і подібних йому філософ-марксист П. Д. Юдін, добровільних помічників каральних органів в боротьбі з іншодумством серед учених. Вони прискіпливо читали публікації своїх колег і сигналізували (куди слід) про виявлені гріхи авторів. Особливо потерпав від них В. О. Сухомлинський, у публікаціях якого вони завжди знаходили щось «не наше», «не радянське».

Однак це аж ніяк не означає, що педагогіка радянського періоду представлена лише «священниками марксистсько-ленінського приходу», які нічого не визнавали, крім спрощеного і догматизованого діалектизму та побудованої на них теорії комуністичного виховання молоді на принципах морального кодексу будівників комунізму. Проводилася і плідна робота.

Поступальний розвиток вітчизняної педагогіки не припинявся і в той час, оскільки народжувалися нові педагогічні ідеї, мислячі педагоги професіонали створювали оригінальні науково-педагогічні школи. Говорячи сьогодні про труднощі, з якими їм доводилося стикатися в умовах суворого ідеологічного контролю, ми аж ніяк не принижуюмо їх досягнень, а, навпаки, оцінюємо їх гідно. Саме завдяки їхнім зусиллям було створено передумови для сучасного етапу розвитку нашої педагогіки.

Для підтвердження зазначеного назвемо лише окремі науково-педагогічні школи, що виникли і сформувалися в Україні саме в радянський період і істотно збагатили педагогічну науку та практику оригінальними ідеями.

Досить плідною, зокрема, була діяльність київської школи дидактики, біля джерел якої стояли професори С. Х. Чавдаров і Я. Б. Резнік. У центрі уваги цієї школи були передусім проблеми змісту шкільної освіти, форм організації навчального процесу, методів і прийомів навчання, формування наукового світогля-

ду школярів. Подальший розвиток започаткованих тут досліджень пов'язаний з іменами В. І. Помагайби та В. О. Онищука. Нині ці традиції набувають свого розвитку у діяльності наукових шкіл провідних дидактів України академіка О. Я. Савченка (м. Київ) та професора І. П. Підласого (м. Черкаси).

Не менш відомою не лише в Україні, а й за її межами, є діяльність харківської школи дидактів, започаткованої професором А. І. Зільберштейном. Науковці цієї школи глибоко досліджують різноманітні аспекти забезпечення наочності в навчанні, розвитку творчих здібностей, організації навчально-пізнавальної діяльності школярів. Сьогодні представники цієї школи плідно працюють під науковим керівництвом членів-кореспондентів АПН України В. І. Євдокимова та В. І. Лозової.

Високим науковим рівнем і вагомими результатами відзначалися дослідження наукових шкіл методистів України.

Практично всі наші методисти-математики більшою чи меншою мірою належать до великої наукової школи, започаткованої професором О. М. Астрябом. Дослідникам цієї школи належить значна кількість оригінальних ідей щодо структури і змісту шкільного курсу математики, методики вивчення її окремих розділів, розв'язування задач, розвитку математичних здібностей учнів, які були реалізовані у всесоюзних програмах і підручниках. Саме членами цієї школи професорами М. І. Кованцовим, І. Ф. Тесленком обґрунтовано нову концепцію вивчення геометрії в середній школі і педагогічному вузі, яка лягла в основу перебудови геометричної освіти. Академік М. І. Шкіль з учнями обґрунтував структуру і зміст курсу алгебри та початків аналізу. В руслі ідей О. М. Астряба академіком НАН України О. В. Погореловим опрацьовано нову методичну систему вивчення геометрії в

школі, реалізовану в відомому підручнику, яким користуються нині не лише в Україні. Широкого визнання набула запропонована доцентом О. О. Хмурою лекційно-практична система навчання математики в старших класах середньої школи. Когорту українських методистів-математиків ХХ ст. прикрашають імена К. Ф. Лебединцева, І. Є. Шиманського, О. С. Дубинчук, Д. М. Маєргойза. Останнім часом представники цієї школи під керівництвом професорів З. І. Слєпкань і М. І. Бурди успішно досліджують проблеми диференціації та індивідуалізації навчання математики і реалізації його розвивальної функції, систематизації і генералізації знань учнів, управління пізнавальною діяльністю школярів.

Не менш відома за межами України своїми здобутками світового рівня українська школа методистів фізики, яка почала складатися завдяки діяльності професорів І. І. Косоногова, Г. Г. де-Метца, С. П. Слесаревського. Ще на початку 20-х років І. І. Косоногов обґрунтував концентричний принцип побудови шкільного курсу фізики і реалізував його в своєму підручнику і книжках для читання з фізики. Ще наприкінці 20-х років Г. Г. де-Метц опублікував книжку «Методика навчання фізики», яка по суті була першим методичним посібником з фізики в світовій практиці. В середині 30-х років професор І. Приблуда, якого пізніше було безпідставно репресовано, видав перший навчальний посібник для студентів з методики навчання фізики. У післявоєнні роки дослідження цієї наукової школи розвиваються під керівництвом професорів О. К. Бабенка, М. Й. Розенберга, доцента Б. Ю. Миргородського. Серед найбільш значних її здобутків — теоретичне й експериментальне обґрунтування необхідності вивчення в середній школі основ аеромеханіки і фізичних основ авіації, електропровідності напівпровідників та їх застосувань, елементів спеціальної теорії відносності,

СТОРІНКИ
ІСТОРІЇ

спільного вивчення всіх коливальних і хвильових процесів, визначення доступного для учнів матеріалу і опрацювання методики його вивчення. Доцентом В. Г. Чепуренко вперше обґрунтовано доцільність запровадження в старших класах середньої школи поряд з лабораторними заняттями фізичного практикуму.

Особливо вагомим є доробок українських методистів в галузі шкільного фізичного експерименту. Створено сотні нових оригінальних приладів і установок з використанням засобів фізичної електроніки, лазерного випромінювання, волоконної оптики, напівпровідникових приладів і матеріалів, засобів голографії. Саме українські методисти виступили ініціаторами широкого використання в шкільному експерименті електронного осцилографа. Нині робота з удосконалення фізичного експерименту ведеться під науковим керівництвом професорів Є. В. Коршака і В. Ф. Савченка.

Перелік прикладів плідної праці наукових шкіл методистів України можна продовжити. Зокрема, доречно згадати школу методистів літератури, сформовану професором Т. Ф. Бугайко, методистів хімії, започатковану професорами О. І. Астаховим і О. М. Руськом, методистів географії, виховану професором О. Т. Дібровою тощо. Обмежимося тут згадкою лише про одну наукову школу, започатковану наприкінці 60-х років відомим фахівцем у галузі математики, кібернетики та обчислювальної техніки, тодішнім директором Інституту кібернетики НАН України академіком В. М. Глушковым, психологом академіком Г. С. Костюком і доктором технічних наук, професором О. М. Довгялло. Цій школі належать піонерські дослідження в галузі програмованого навчання, створення на базі електронно-обчислювальної техніки навчальних машин і широкого застосування їх у системі освіти, інформати-

зації освіти, використання персональних комп'ютерів у навчальному процесі середньої і вищої школи. Саме завдяки науковим дослідженням цієї наукової школи було забезпечено передумови для сучасного етапу розгортання досліджень у галузі інформатизації освіти взагалі і застосування в навчальному процесі середньої і вищої школи сучасних інформаційних технологій, які проводяться в Україні під керівництвом академіка М. І. Жалдака і члена-кореспондента АПН України А. Ф. Верлани.

Характерною рисою наукових шкіл методистів України завжди була активна участь у їх діяльності провідних учених-представників базової науки та творців-учителів. Так, активну участь у дослідженнях проблем шкільної фізичної освіти брав у 50—70-ті роки відомий вчений у галузі оптичної спектроскопії професор Київського університету О. А. Шишловський. Він обґрунтував принципово нову методичну систему вивчення оптики в середній школі і поклав її в основу створеного під його керівництвом шкільного підручника та розкрив у написаному ним методичному посібнику. Зокрема, він першим запропонував розглядати спочатку методи керування потоком променів і методи одержання оптичних зображень без участі ока, потім — оптичні прилади, що працюють незалежно від ока, і лише після цього розглядати спільну дію оптичних систем з оком. Нині ця ідея стала загально визнаною. Важко переоцінити й зроблене в рамках цієї школи учителями: В. Т. Горновською, М. А. Пушкарем, М. Ф. Дедковим (м. Київ), Г. Б. Авер'яновим (м. Кіровоград), В. Т. Черняшевським (м. Алчевськ), В. І. Масловим (Одеська обл.), М. Є. Кіцаєм (м. Львів), В. А. Кубицьким (м. Глухів) та багатьма іншими.

Не менш відомі плідні методичні ідеї в галузі навчання математики запропоновані, зокрема, академіком М. П. Кравчуком, професорами О. С. Смогоржевським, Є. Я. Ремезом, В. А. Змо-

ровичем. Помітний внесок в удосконалення шкільної освіти зробили вчителі П. А. Горбатий (м. Київ), В. Г. Коваленко (м. Світловодськ), О. О. Хмура (м. Кіровоград), Л. М. Лоповок (м. Луганськ) та інші.

Ця славна традиція методичних шкіл України — традиція єднання великої науки і шкільної практики заслуговує відродження і розвитку.

Звичайно ж, вагомим є доробок вітчизняних дослідників у радянський період і в інших галузях педагогіки, зокрема в галузі історії розвитку освіти і педагогічної думки. Тут слід назвати здійснене професором Г. Є. Жураковським у 20-ті роки оригінальне дослідження розвитку систем освіти і педагогічної науки в епоху античності, середньовіччя та відродження. Сьогодні особливо актуальним є дослідження професором Б. М. Мітюрмовим історії виникнення і розвитку братських шкіл в Україні, які відіграли важливу роль у боротьбі українського народу за незалежність, проти колонізаторської політики польської шляхти і католицького духовенства.

Нині багато говорять, а ще більше пишуть про гуманну педагогіку, педагогіку співробітництва, педагогіку толерантності тощо, однак чомусь забувають, що ще на початку 60-х років професором І. О. Синицею і подружжям Чернокозових, які працювали тоді у Вінницькому педагогічному інституті, проведено фундаментальне дослідження різних аспектів формування педагогічної етики вчителя, яке набагато вище від деяких сучасних роздумів на цю тему. Не кажемо тут про гуманістичну педагогічну систему В. О. Сухомлинського як видатне явище не тільки в українській, а й у світовій педагогіці, глибокий цілісний науковий аналіз якої ще попереду.

Усі ці приклади переконливо свідчать, що вітчизняна педагогіка радянського періоду була далеко не провінційною, хуторянською наукою. Результати

СТОРІНКИ
ІСТОРІЇ

більшості педагогічних досліджень українських педагогів стали серйозним надбанням загальноносоюзної радянської педагогіки, на жаль, у багатьох випадках без збереження авторства. Тому надто важливою є оцінка зробленого нашими попередниками, а не замовчування чи недооцінювання його. Нам варто позбутися комплексу наукової, а то й національної неповноцінності стосовно наших здобутків і можливостей. Однак не варто впадати в іншу крайність, плутаючи патріотизм з провінціалізмом, що нині можна спостерігати в педагогіці. На жаль, українська педагогічна наука породила останнім часом чимало провінціалів. І це погано. Тому що ці провінціали вважають: ось українська, козацька чи гуцульська педагогіка, а там, за муром, — уся інша світова педагогіка. І нам туди, мовляв, не треба й прагнути. Окремі спроби вийти за національні бар'єри чи кордони закінчуються безрезультатно. Внаслідок цього українська педагогічна наука виявляється у своєрідній ізоляції, на узбіччі магістрального шляху розвитку світової науки. Її мало знають і недостатньо цінують за кордоном, що дуже прикро. Національне «сирітство» педагогічної науки до добра ніколи не приведе.

Важливо підкреслити, що покоління педагогів, яке інтенсивно працювало в 70—80-х роках, несе й сьогодні основне навантаження в народженні нових педагогічних ідей і їх опрацюванні, хоча вже з'явилася нова генерація педагогів, що заявили про себе цікавими дослідженнями. Саме покоління педагогів 70—80-х років виробило концепцію розбудови національної системи освіти, взяло активну участь у підготовці Закону України «Про освіту» та інших законодавчих актів, концепції демократизації, гуманізації, гуманітаризації та інформатизації освіти, опрацьовує державні стандарти загальної і професійної освіти, нові концепції національної системи виховання молоді, підготовки вчителів та

підвищення їх професійної майстерності.

Ось лише окремі приклади плідної діяльності наукових шкіл, які сформувалися в 70—80-ті роки.

Передусім варто нагадати, що саме у цей період в Україні сформувалася унікальна школа дослідників проблем педагогічної майстерності і професіоналізму під керівництвом академіка І. А. Зязюна. Важко відшукати в історії розвитку педагогічної науки іншу наукову ідею, яка б за короткий час набула такого масового поширення, одразу переступила державні кордони України і викликала такий інтерес у педагогів. Щороку в Україні виконуються десятки досліджень, у тому числі докторські і кандидатські дисертації, в яких розв'язуються різні аспекти проблеми формування педагогічної майстерності й розуміння краси педагогічної дії як у майбутніх, так і нинішніх учителів. Останнім часом межі цієї наукової школи значно розширилися за рахунок дослідження проблем формування професійної майстерності фахівців інших профіль: від інженерів і медиків до акторів.

Оригінальним дослідженням заявила про себе в ці роки цікава наукова школа члена-кореспондента АПН України Р. А. Арцишевського. Її представниками опрацьовано теоретичну концепцію світоглядної освіти шкільної молоді, на основі якої створено програму і підручники інтегрованого курсу «Світ, людина, суспільство», зорієнтовані на цінності вітчизняної та світової культури, притаманні сучасним суспільствам демократичного типу. Протягом ряду років проведено масову дослідно-експериментальну перевірку програм і підручників, результати якої засвідчують їх високу педагогічну ефективність.

Позитивної оцінки заслуговують ґрунтовні дослідження різних аспектів формування готовності майбутніх педагогів до педагогічної діяльності, навчання і виховання студентів, гумані-

зації і гуманітаризації професійної підготовки вчителів різного фаху, які здійснює наукова школа педагогів Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського під керівництвом професора Р. І. Хмелюк.

Звичайно, є ще чимало й слабких, компілятивних праць на педагогічні теми. Щоправда, оригінальних концепцій і нових ідей завжди було набагато менше, ніж компіляцій та інтерпретацій. Останнім часом спостерігається своєрідний спалах у розмноженні непрофесійних і маргінальних педагогічних текстів. Однак не втрачаймо надії: досвідчені педагоги навчатися легко відрізнити професійні і відповідальні дослідження від педагогем і вербальних демонстрацій соматичних станів різних пророків і «невизнаних геніїв». У зв'язку з цим не може не викликати занепокоєння масовий прихід у освіту дилетантів з інших сфер людської діяльності з метою самореалізації. На жаль, ці непрофесіонали принесли в школу не новий підручник чи нову методику: вони менш за все заклопотані проблемами розбудови національної школи, а просто й легко пропонують досить своєрідні шляхи її розвитку, не прагнучи узгодити їх із законами педагогічного процесу. Внаслідок цього почали руйнуватися головні опори, на яких тримається традиційна школа: урок, навчальний план, засвоєння знань, контроль за їх якістю, система виховної роботи школи.

Нам не слід забувати уроків минулого і не потрібно його ні ідеалізувати, ні вихолощувати чи перекручувати, ні міфологізувати заради чийось швидкоплинних інтересів. Треба спокійно і без поспіху придивлятися до фактів, до окремих постатей педагогів і діячів освіти минулого, до їхніх вчинків, усвідомити, що негативне, а що позитивне є у вітчизняній педагогіці, здобути уроки з її історії. Аналізуючи драму вітчизняної педагогіки, її злету й падіння в радянський період, варто пригадати, що історична

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

правда не терпить вибіркового ставлення до фактів. Єдиний Бог для історика, в тому числі й історика педагогіки, — правда, якою вона б не була. Якщо ми будемо

викидати цілі сторінки з минулого, мов із старого підручника, і замінювати їх псевдонауковими вигадками, ризикуємо виховати покоління, позбавлене істо-

ричної пам'яті. А таке покоління навряд чи здатне створити щось цінне, як правило, воно не йде далі руйнування. Адже у держави не буває фальшивої історії.

Лілія КЛОС

З історії розвитку медичної освіти у Галичині (XVII — початок XX ст.)

Серед спеціалістів, які відіграють особливу роль у соціально-культурному житті нашого народу, важливе місце сьогодні посідають медичні працівники. Тому в реформуванні системи підготовки медичних кадрів України важливо врахувати не тільки сучасний вітчизняний і зарубіжний досвід, а й позитивні надбання українського народу в галузі медичної освіти в минулому. Актуальність вивчення історичних особливостей становлення та розвитку медичної освіти на теренах України зумовлена необхідністю вдосконалення процесу підготовки медичних працівників різного рівня кваліфікації, з урахуванням при цьому специфіки як місцевих, так і загальнонаціональних умов. Однією з малодосліджених, але цікавих сторінок історії педагогіки нашого краю на сьогоdnішній день залишається розвиток медичної освіти на західноукраїнських землях, зокрема в Галичині у XVII — на початку XX ст.

Витоки медичної освіти в Україні сягають ще часів Київської Русі. Як свідчать літописи, уже тоді були окремі люди (як княжого, так і простого роду), що займалися лікуванням хворих, діяли лікарські заклади і була написана досить ґрунтовна (відповідно до часу) література з біології, анатомії, гігієни і медицини. Значну допомогу населенню, що потребувало лікарської опіки, надавали монастирі, передусім створювані при них лічниці («больниці»), лікарями в яких працювали ченці. Після розпаду Київської Русі та виснажливих нападів монголів певні умови для розвитку медичної освіти склалися за часів панування Речі Посполитої. Це сталося після того, як відомий меценат української освіти й культури князь Костянтин Острозький заснував першу на українських землях високу школу — Острозьку колегію (1578 р.), яка за своїм науково-освітнім рівнем наближалася до вищих шкіл європейського типу — академій. Тут вивчали слов'яно-руську, грецьку та згодом латинську і польську мови, «сім вільних наук» (трівіум — граматику, риторику і діалектику; квадрівіум — арифметику, геометрію, музику та астрономію), а також медицину та деякі інші предмети.

Однак можливості Острозької школи-академії були обмеженими, її вихованці не мали достатньої медичної підготовки, щоб забезпечити потреби населення у лікарській допомозі. У ті часи медиків-українців було надзвичайно мало, оскільки у цій часті України не було медичних навчальних закладів. Здібна українська молодь з різних верств населення здобувала вищу освіту в університетах Західної Європи.

У Епоху відродження значного впливу нових гуманістичних ідей на зміст освіти та організацію навчально-виховного процесу зазнала Замойська академія, заснована 1594 р. у м. Замості біля Львова, яка була визнана «першою медичною вищою школою в теперішньому розумінні», відкритою на українських землях. Упродовж майже 180 років академія залишалася єдиним навчальним закладом на теренах Галичини, що забезпечував підготовку кваліфікованих медичних працівників.

У четвертому медичному класі Замойської академії (так спочатку називався її медичний факультет) викладали натуральну історію, фізику і медицину. Вже з початком XVIII ст. при академії було відкрито шпиталь, на базі якого слухачі медичного факультету мали змогу вивчати практичну медицину.

Навчання в Замойській академії провадилося за зразком Ягеллонського університету і тривало на медичному факультеті 4 роки. Серед студентів різних національностей були й українці («русини»), переважно випускники братських шкіл, розташованих на теренах, які перебували під владою Польщі.

За даними польського історика медицини Д. Гонсьоровського, на медичному факультеті в середньому щороку навчалось 30—40 студентів.

Викладачами фахових предметів в різний час були професори, серед яких відомі вчені-медики, зокрема такі випускники Краківського та Падуанського університетів, як Я. Урсин — автор «Трактату про кістки людського тіла», С. Бирковський — викладав курс анатомії, Ш. Пехович — вніс ряд доповнень до академіч-